

УДК 930(477)«20»:94(477:438)«1658»

НОВІТНЯ УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ ГАДЯЦЬКОЇ УГОДИ 1658 Р.: ДОСЯГНЕННЯ Й ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ

NEWEST UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF THE HADIACH TREATY IN 1658: ACHIEVEMENTS AND PROBLEMS OF STUDY

Казьмирчук Г. Д.,

доктор історичних наук, професор, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Київ, Україна), e-mail: kazmyrchuk@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0773-9484>

Казьмирчук М. Г.,

доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри етнології та краєзнавства, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Київ, Україна), e-mail: brungilda@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8877-4489>

Kazmirchuk G. D.,

Doctor of History, Professor, Kyiv National Taras Shevchenko University (Kyiv, Ukraine), e-mail: kazmyrchuk@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0773-9484>

Kazmirchuk M. G.,

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor, Department of Ethnology and Local Lore, Kyiv National Taras Shevchenko University (Kyiv, Ukraine), e-mail: brungilda@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8877-4489>

Висвітлюється історіографія проблеми на основі виявленої новітньої літератури і документальних джерел про Гадяцьку угоду 1658 р. Авторі наголошують, що в радянську добу ця тема практично не досліджувалася. Її оцінювали як український націоналістичний прояв у літературі. Нею зацікавилися широкі наукові кола України й Польщі тільки протягом останніх десяти років, подаючи різні тлумачення окремих сюжетів Гадяцького трактату. Авторі виявили мало відомі праці кінця XIX – початку XX ст., а також значну зацікавленість цією проблемою. Підсумовуючи аналіз літературних праць автори дійшли до висновку, що зроблено досить багато, але ще залишаються питання політично занегажовані, тому потрібно продовжити її дослідження.

Ключові слова: Гадяцька угода 1658 р., українська історіографія проблеми, Іван Виговський, нові проширки українського суспільства, польська історіографія.

The article covers the historiography of the problem on the basis of the revealed modern literature and documentary sources about the Hadiach Treaty of 1658. The authors emphasize that in the Soviet days this topic was practically not investigated. It was evaluated as a Ukrainian nationalist manifestation in the literature. It was interested in the broad scientific circles of Ukraine and Poland only during the last ten years, presenting various interpretations of individual subjects of Gadyatsky's treatise. The authors discovered little-known works of the late nineteenth and early twentieth centuries, as well as considerable interest in this problem. Summarizing the analysis of literary works, the authors came to the conclusion that quite a lot of things were done, but questions still remain politically engrossed, therefore, it is necessary to continue its research.

Keywords: Hadiach Treaty of 1658, Ukrainian historiography of the problem, Ivan Vyhovsky, new strata of Ukrainian society, Polish historiography.

Вступ. Складовою кожної науки, зокрема історичної є історіографія – теоретико-методологічна основа дослідження окремих її проблем. Вивчення розвитку, становлення і виявлення недостатньо розкритих її аспектів, накреслення подальших шляхів вдосконалення чи регресу – важлива складова історіографічного аналізу такої

складної проблеми, якою є Національно визвольна боротьба українського народу другої половини XVII ст. Однією з причин її виникнення була кровопролитна боротьба і соціальні зрушення в українському й польському суспільствах і, в першу чергу, зміни в соціальних групах населення, які обстоювали свої групові інтереси. Так, в українському суспільстві розвивається й формується клас козаків (нова українська аристократія), як твердить В'ячеслав Липинський [18, с. 152], які заявляють претензії на виключне, монопольне становище в суспільстві, розподілу майнових переваг, політичної й військової влади. В польському товаристві відбувається трансформація вищого класу, в середовищі якого вирізняється знаний прошарок шляхти, яка вимагає поступок від магнатської групи, що заволоділа всім економічним, соціальним і культурним життям. Шляхта вже не бажала бути тільки обслуговуючою верствою, яка завойовувала і захищала багатство магнатської спільноти, а бажала зайняти стабільну нішу в суспільстві.

Події які сколихнули польсько-українське суспільство викликало бурю емоційних зривів, оцінок, висновків відбитих в спогадах, щоденниках, листах, офіційних державницьких документах Поступово формується усвідомлення розробити об'єктивну й широку історію цих подій на основі фактів. Громадські й політичні діячі висловлювали своє бачення цим складним подіям, пізніше до них приєдналися науковці. Разом з якими й зароджувалася історіографія. Свій розвиток вона пройшла більш як у 370 років, перетерпіла еволюцію відповідно до змін в суспільстві, особливо в науковому – від документального усвідомлення до науково-публіцистичного аналізу. В річищі розв'язання проблем державотворення, особливо їхніх форм (федеративних або широкої автономії), а також стосунків з сусідніми країнами розвивалася після Б. Хмельницького Українська держава, яку різні політичні сили, «партії» за Д. Дорошенком [13, с. 34], бажали розіграти. Спроба була зроблена під час гетьманування Івана Виговського у підготовці й прийнятті Гадяцької угоди 1658 р. між Україною й Польщею. У 1907 р. львівська організація «Сокіл» виступила з ініціативою відсвяткувати 250-роківини Гадяцької угоди. Були різні думки в суспільстві Галичини. Наведу тільки думку Михайла Грушевського: «Я не вважаю щасливою ідею святкування сього ювілею. Гадяцький трактат відновляв залежність України від Польщі,…» [10, с. 56]. Чи так це. Дослідники й досі не прийшли до згоди. Про що свідчить наявна література з цієї проблеми.

Ми виділяємо кілька періодів історіографічного розвитку проблеми: I-й період. *Раньомодерний (польсько-козацький)* – з прийняття Гадяцького трактату 1658 р. до 90-х років XIX ст. [Михайло Максимович, Микола Костомаров, Володимир Антонович, Веспасіян Коховський, Людвіг Кубаля, Йоакім Пасторій];

II-й період. *Народницько-національний* – з кінця 90-х років XIX ст. до середини 20-х років

XX ст. [Микола Стадник, Василь Герасимчук, Михайло Грушевський];

III-й період. *Радянський* – друга половина 20–х – до 90–х років XX ст. [Володимир Голобуцький, Микола Петровський, Іван Крип'якевич];

IV-й період. *Сучасний* – злам XX-го ст. – по сьогоднішній XXI ст. [Валерій Смолій, Олександр Гуржій, Тарас Чухліб, Сергій Коваленко, Євген Луняк, Конрад Бобятинський, Зенон Когут, Піотр Кроль, Томаш Кемпа];

V-й період. *Діаспорний* – з другої половини 20–х років XX ст. по сучасні дні [Дмитро Дорошенко, В'ячеслав Липинський, Олександр Оглоблин, Борис Крупницький, Степан Мішко];

VI-й період. *Зарубіжний* – з середини XVII ст. – до сьогоднішнього [польська, російська, французька л-ра].

В свою чергу ці періоди відбивали зміни в українському й польському суспільствах. Чітко визначити їхні хронологічні рамки дуже важко, оскільки історіографія – наукова дисципліна тісно пов'язана з суспільно-економічними змінами, які визначити конкретно дуже складно.

Аналіз основних досліджень. Глобалізація історіографічної проблематики примушує звернути увагу на конкретну тему історичної думки й освіти, зокрема Гадяцької угоди 1658 року між Річчю Посполитою і Козацькою державою, створеною гетьманом Богданом Хмельницьким. Власне в цьому середовищі й формуються основи її аналізу, систематизації й прогнозування майбутнього розвитку. Сучасні вчені розглядають Гадяцьку угоду як подію, яка вплинула на зміну політичного життя в українських землях. Якщо до її прийняття більша частина козацької старшина, козаків і народу залишалися лояльними до рішень урядів України й Московщини то в той час інша частина – розчарувалася в допомозі Росії, щиро вірила курсу на зближення з Польщею, або з якоюсь іншою державою. Загострило протистояння і створило взривну атмосферу між цими групами, підписання Іваном Виговським 16 (6 ст. стилю) березня 1658 р. Гадяцької угоди, яка на його думку налаштувала «кращі можливості існування Української державності» [4, с. 175] у зловісному для України географо-політичному трикутнику: Польща із Заходу, Московщина із Сходу і з Півдня Крим ханство з Туреччиною.

Українська історіографія проблеми виникла зразу ж після підписання цієї угоди, спочатку як суспільна думка, коли політичний соціум осмислював зміст статей на сеймі, козацькій раді, середовищі шляхетсько-магнатського і старшинського-козацького соціуму. З публічним обнародуванням тексту Гадяцької угоди він перетворюється в основоположний, державотворчий документ, який визначав головні історичні проблеми, які поступово наповнювалися конкретними думками й не передбачуваними висновками. В Бібліотеці Чарторийських в Кракові зберігається два автентичних тексти Гадяцького трактату, підписаних Іваном Виговським. Першим, хто опублікував текст угоди був Василь

Герасимчук, вказавши на їх різночитання [14, с. 82]. Його підтримав М. Стадник [25, с. 38–39], а М. Грушевський проаналізувавши ґрунтовно ці тести, дійшовши до висновку про їх докорінну відмінність [10, с. 354]. Польською мовою текст опублікований у «Записках Наукового товариства імені Тараса Шевченка» [14, с. 82–90] і «Записках Українського наукового товариства в Києві» [14]. Відповідний текст трактату українською мовою переклав і підготував В. Шевчук [29]. В 2008 р. текст Гадяцького трактату опублікували українською й польською мовами вчені Інституту Української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України [24, с. 14–30].

Ми виділяємо літературу з цієї проблеми у двох вимірах: історіографічні праці другого порядку, себто історіографічні праці [2; 14; 18; 22] та історіографію, як сукупність досліджень з цієї проблеми. До літератури другого виміру відносимо студії М. Костомарова, М. Стадника [25; 26], В. Герасимчука [7], М. Грушевського [11], Д. Дорошенка [12], С. Наріжного, С. Мішко [21], О. Апанович [1], В. Смоля, В. Степанкова, Ю. Мицика, М. Крикуна [15], Н. Яковлевої, В. Горобця [8], Т. Чухліба [27] та ін., в яких подається аналіз окремих аспектів розробки, змісту статей трактату, історії його прийняття сеймом. Безпосередньо в цьому хронологічному відтинку працювали: В. Герасимчук, М. Грушевський, М. Стадник, С. Наріжний, С. Мішко тощо.

Були створені фундаментальні історіографічні розвідки, які розкривали проблему. Так, ще у 30–х роках XX ст. Гадяцька угода аналізувалася в історіографічній праці Симона Наріжного [22], в якій автор констатував що в нашій історіографії ця проблема «зовсім не висвітлена» [22, с. 124]. Автор назвав тільки дві статті і брошуру з цієї проблеми: стаття В. Герасимчука розповідає про підготовку угоди [7], а дослід М. Стадника аналізує її зміст і висловлює оцінки цілої події [26]. В брошурі, яку зладнав (склав з різних досліджень) В'ячеслав Будзиновський, де є й його статті [3], в яких висловлені оригінальні погляди й думки з приводу Гадяцької. Угоди [22, с. 124]. В інших історичних працях з цієї проблеми є незначні згадки, але цього звичайно замало, щоб її віднести до студій, присвячених Гадяцькій угоді. Своїм завданням С. Наріжний вважав прослідкувати оцінки висвітленню Гадяцької угоди, які висловлювали українські історики у різні часи. Визначаючи свою позицію, він негативно, недобрим словом оцінює «вузького еґоїста» Івана Виговського і відсилає читача до праць Самовидця, С. Величка, П. Симоновського, О. Рігельмана, П. Куліша, В. Вовка–Карачевського [5], М. Стадника та ін. авторів. Зокрема, С. Наріжний вважає, посилаючись на Бантиш–Каменського, що ідея (генеза) угоди визріла в учасників липневої наради 1657 р. польських панів (С. Потоцького, Ю. Любомирського, Чернецького й Я. Сапіги) [22, с. 128]. Високо оцінюючи монографію М. Костомарова «Гетьманованіє Івана Виговського» (Тернопіль, 1891), в якій

досить детально описує цю подію, але власних скупих оцінок дуже маємо мало [22, с. 129]. Зосереджуючи увагу на працях інших дослідників і громадських діячів він виокремлює працю Б. Грінченка [9], яка виражала погляди більшості українців тих часів – угода не виражала інтересів простого люду, не писала про тих українців, які жили на чужих землях, і «це найдужче одхияло від неї простий нарід» [22, с. 131]. Розглядаючи праці В. Вовка–Карачевського, М. Стадника з цієї проблеми Симон Наріжний наголошує, Гадяцький договір, на думку В. Вовка–Карачевського був дуже вигідний козацькій старшині [5, с. 5], оскільки в цьому відношенні був бездоганим, але простий народ немов би не існував, його інтересів не було запрограмовано, як і «упорядкування відносин ні слова про полегшення побуту народного» [22, с. 133]. Подібні судження підтримував М. Стадник. Він не дуже високо поціновує угоду, зокрема за інкорпорацію України в тіло Польщі, яка не поновлювала в повній мірі раніших стосунки цих двох суб'єктів. Україна раніше була власністю Польщі, так само як пізніше вона стала власністю Московщини [22, с. 134], а унія «запроваджувала в Україні устрій шляхетський з підданством простого люду» [22, с. 135]. Політик, а не фаховий історик В'ячеслав Будзиновський звернув увагу на те, що в угоді декларувалася ідея збирання всіх українських земель в єдину державу в цьому виявлявся вияв «відновлення всеукраїнського націоналізму» [22, с. 136], «стремління до злуки цілої нашої території національної в одну самостійну державу» [3, с. 7]. Резюмуючи думки українських істориків з питання причини зриву унії автор твердить, що не врахувавши інтересів народу і низів козацтва, жменька старшин, яка не об'єдналася в «старшинську партію», призвела до падіння Івана Виговського [3].

Через призму висвітлення наукової діяльності попередників Юрій Зазуляк, аналізує науковий доробок забутого радянською історичною наукою глибокого знавця козащини другої половини XVII ст. Василя Герасимчука (Гарасимчука) (1880–1944) [13, с. 109–114]. Професор Черкаського національного університету імені Б.Хмельницького Віталій Масненко аналізуючи матеріали, присвячені дослідженню праць польської й української конференцій висловив слушні зауваження й застереги щодо невідповідності вживання істориками епітетів, зокрема міфічності до Гадяцької угоди [18]. Польська історіографія проблеми висвітлювалася в праці Конрада Бобятинського, в якій він наголосив на зацікавленості польських дослідників на її вивченні і позитивній оцінці «ідеї підписання угоди» [2, с. 306]. Автор свідомо обмежився розглядом літератури з цієї проблеми, опублікованої у XIX–XX сторіччях, як він висловився, зосередившись тільки «на суто академічній історіографії» [2, с. 306]. В своєму історіографічному огляді К. Бобятинський інколи обілює думки польських вчених. Так, він вважає що П. Кроль твердить, що Іван Виговський «поєднуючись з Річчю Посполитою не мав наміру

стати зброєю польської політики й боротися виключно за її інтереси» [2, с. 345]. Це зовсім не так, оскільки в разі реалізації угоди, Україна з її військовою силою була б протиставлена тодішнім ворогам Корони, підсилила польське військо, забезпечувала собі тил зі Сходу.

Серед сучасних вчених немає єдиної думки про те, хто із козацької старшини підтримував угоду Івана Виговського. Так, професор Тарас Чухліб переконує читача, що Остап Гоголь не підтримував цієї угоди [27, с. 145]. Микола Крикун так і не визначив свою позицію з цього аспекту щодо Остапа Гоголя, вкінці роздумів про переваги О. Гоголя, отримані від короля він «підтримував козацько–польські угоди – Гадяцьку 1658 р. та Слободищенську 1660 р.» [15, с. 65]. В'ячеслав Липинський наголошував, що її не підтримував Іван Богун і низка старшини доби Б. Хмельницького [16, с. 151–152].

Василь Герасимчук (учень М. С. Грушевського) – один, чи не найкращий дореволюційний і радянський український історик, котрий опублікував кілька ґрунтовних спеціальних досліджень, присвячених Гадяцькій угоді, зібрав низку документів з актосховищ Варшави, Кракова, Петербурга, Львова, які проливають світло на підготовку й оцінку ситуації навколо угоди: листи Івана Виговського, Павла Тетері, Станіслава Беневського, й інших політичних і суспільних діячів до короля та інших польських державців, які були оприлюднені частково в 1994 р., оскільки більшість з них знищила Друга світова війна. Він же опублікував текст трактату польською мовою, два автентичні примірники за підписом Івана Виговського зберігаються в Кракові в бібліотеці Чарторийських. В. Герасимчук наголошував на тому, що Іван Виговський бажав «...за допомогою поляків привести Україну назад до сполуки з Польщею на підставі зложеного Гадяцького договору» [7, т. 60, с. 45].

З історіографічними роздумами над розвитком і осмисленням проблеми виступали практично всі, хто звертався до вивчення Гадяцької угоди: одні дослідники фрагментарно, мимохідь, роблячи посилення на думки попередників і сучасників. Інші, із всебічним знанням літератури й ґрунтовної бази розкривали її окремі аспекти – Олена Апанович [1, с. 85–88], Михайло Грушевський [10, т. 23, с. 29], Микола Крикун [15], В'ячеслав Липинський [17, с. 163–164] та ін.

Ми наголошуємо, що радянська і сучасна історична наука ще мало уваги звертала на цю проблему. Дуже побіжно і обережно торкається окремих її аспектів. Відішлемо читача до найновішого дослідження, присвяченого гетьману Івану Виговському, в епоху якого складалася й приймалася Гадяцька угода 1658 р., в якій тільки наголошується, що у відповідь Москві, яка хотіла не тільки покороєння України, але й взяття «у свої пазури» гетьманську владу. Іван Виговський шукав нових союзників і підписав цю угоду [19, с. 77–78]. Власне вона прискорила українсько–московську війну 1658–1659 рр., яка зруйнувала процес

державотворення, не дивлячись на блискучу перемогу гетьмана у Конотопській битві. Ця угода була першопричиною того, що Іван Виговський «через незручне поладження соціального питання» склав булаву [7, т. 59, с. 17].

В іншій монографії, присвяченій Івану Виговському проф. Юрій Мицик присвятив дві сторінки тексту, де аналізує розробку тексту угоди. У першу чергу він заявляв, що про Гадяцький трактат «писало чимало дослідників України», але він «не є належним чином вивченим і тому остаточно його оцінка – справа майбутнього» [28, с. 44]. Ситуація змінилася напередодні відзначення 350-річчя Гадяцької угоди, коли в Україні проведено кілька змістовних наукових конференцій різних гатунків, що відбулися у Львові, Полтаві та ін. наукових центрах нашої держави.

Цілі статті. Метою дослідження полягає в систематизації й аналізу доробку наших попередників у висвітленні «Проблеми Гадяцька угода 1658 року», розкрити внесок вчених в наукове усвідомлення значимості її в історії Національно-визвольної революції 1648–1667 рр., в формуванні зрілої думки в доцільності розв'язання складних питань державотворення Української козацької держави.

Результати досліджень. Історіографія проблеми виникла й розвивалася в рамках науково-хронологічній послідовності: ранньомодерної (польсько-козацької), народницько-національної, радянської, сучасної і діаспорної. Їхнє становлення відбувалося й в рамках національних суспільних наук: польській, московсько-російській, українській. В рамках всесвітньої історичної науки йшов розвиток діаспорної історіографії.

Новітня історіографія Гадяцької угоди ввібрала в себе певні досягнення попередніх років, синтезувала їх відповідно до рівня розвитку історичної думки і науки. Відчувала вона й вплив суспільно-політичних потрясінь в Центральній і Східній Європі на початку ХХ ст., тиск досягнень світової історіографічної думки, недостатне розв'язання проблеми стосунків України з сусідніми національними державами в період їхнього довшого формування. Саме в цей час річпосполитська і козацька еліти демонструють зрілість поглядів, поступок і компромісів у розв'язанні надскладного соціально-політичного й державницького значення [8, с. 81]. Національно-визвольні потрясіння, викликані козацькою негативно відбивалися на цих процесах, порушували мирний плін подій, оскільки кожна сторона старалася перетягнути «політичне рядно» на свою сторону.

Історіографічний здобуток проблеми відбувався в процесі вивчення основних тем: причин прийняття Гадяцької угоди, виявлення авторів і розробників її тексту (змісту), впровадження його в життя в польському і українському (козацькому) суспільстві, впливів на розвиток чи зруйнування крихкого незалежного українського суспільства.

Звертаючись до причин прийняття Гадяцької угоди Олена Апанович, Микола Крикун розгля-

дали її в площині особистісному – бажанні Івана Виговського розірвати політико-економічні пута Московщини, яка потихеньку, помаленьку обмежувала автономію України, нав'язувала своє бачення розвитку самодержавного суспільства в регіоні [15]. Василь Герасимчук вбачав, що Іван Виговський за допомогою поляків хотів «привести Україну назад до сполуки з Польщею на підставі зложеного Гадяцького договору». Чіткіше сформулював причини створення Гадяцької угоди М. Стадник. Він наголошує на тому, що Польща попала в скрутне становище завдяки її ослабленню, зокрема втратою українських земель і як результат початку війни Польщі з Швецією, «тяжкі удари, нанесенні Москвою разом з Козаками, Шведами і їх союзниками» [25, с. 66], заставили частину Річпосполитського суспільства переглянути своє відношення до України, виявили бажання знову залучити її в свої союзницькі обійми. Цьому сприяла і грабіжницька політика Москви, коли окупанти заживо козаків, як з мужиків вимагали податків, зрізали чуприни, шмагали канчуками, грабували [28, с. 68], тим самим «попихала... в обійми Польщі» [28, с. 69]. Вчений звертає увагу на низку чинників, які впливали на прискорення складання угоди: вплив на свідомість Івана Виговського впливового польського дипломата Станіслава Беньовського, політику маневрування гетьмана між різними соціальними і державними силами, активну працю «в сторону Польщі» [28, с. 75].

Щодо авторства статей Гадяцької угоди, то серед українських істориків великих розходжень не має. Сучасні дослідники, наприклад Сергій Плохий вважає, що угода є результатом прагнення поміркованих сил польської і української еліти втілення політичних сподівань та здобуття федеративного демократичного статусу України в складі нової Речі Посполитої. Ініціатором з української сторони виступив Іван Виговський, а реалізатором і палким прихильником цієї ідеї був Юрій Немирич [23, с. 6] і Павло Тетеря. Правда, раніше Орест Левицький головним автором трактату називав Юрія Немирича, оскільки «сам гетьман Іван Виговський не міг піднятися настільки, щоб стати на ступінь особистого безкористія в такій важливій справі, як вироблення й здійснення проекту...». В. Вовк-Карачевський змалював такий портрет Івана Виговського: «Хитрий, способний, хоча способности исключительно направлены на личные выгоды, никогда прямо не идущий к цели, политик, в основе которого лежала ложь, жесток с врагами и льстивый перед силой – таков был человек, которому суждено было принять булаву Богдана» [5, с. 4]. Микола Крикун вважає, що одним із авторів тексту з польської сторони був Станіслав Беньовський. В. Вовк-Карачевський беззаперечно твердить: «Беньовський, людина з таким мистецтвом через рік всього створила Гадяцький договір» [5, с. 1]. «Справжнім творцем Гадяцького трактату», на думку Олени Апанович був Юрій Немирич [1, с. 85]. Іншої думки притримується Борис Грінченко, який писав: «Складати ці «пакти»

дуже допоміг Юрій Немирич, можна навіть думати, що вся та робота то здебільшого його була» [9, с. 64]. В'ячеслав Будзиновський без апеляційно заявляє, що автором тексту угоди «є гетьман Іван Виговський, а може навіть Богдан Хмельницький» [3, с. 15].

Важливою темою цієї історіографічної проблеми є ставлення козацької старшини до змісту і, особливо доцільності прийняття угоди. Багато старшин не сприймала її потреби приймати. Нечітко Микола Крикун подає позицію Остапа Гоголя. Він так мудрує, що не може прямо сказати, чи був О. Гоголь прихильним до прийняття угоди чи ні. Тарас Чухліб вважає, що полковник не підтримував її. В'ячеслав Липинський стверджує, що Іван Богун «був настільки ворожий» Гадяцькій угоді, що польські політики і шляхта всяким негативним чуткам про нього раділи і потішали себе цим, зокрема про те, що І. Богун, начебто був посаджений на палю. Він вважає, що протидіяли схваленню березневої угоди й інші живі по смерті Б. Хмельницького його сподвижники Григорій Гуляницький, Тиміш Носач, Петро Дорошенко, Іоаннікій Сіліч, Іван Вертелицький та ін. [15, с. 164].

Зміст угоди розглядали багато істориків: Василь Герасимчук (Герасимчук), Олена Апанович, Григорій і Марія Казьмирчук, Микола Крикун, Микола Стадник та ін. Вони вважали, що угода була новим юридико–політичним напрямком в стосунках козащини й Польщі. Більшість схиляється до того, що вона була не на часі, а випереджала розвиток польсько–української спільноти. Подальші події підтверджували це – крім декларації намірів, угода не впливала на зміни стосунків сторін, що її декларували. Так, Микола Стадник наголошував на тому, що змістом угоди були «невдоволені, ані Польща, ані козацтво» [26, с. 6]. Проте деякі прихильники Гадяцької угоди серед політичних діячів початку ХХ ст., зокрема В. Будзиновський наголошував на тому, що текст угоди прийнятого під Гадячем (козацький) не відповідав змісту угоди схваленою Сеймом. «Найбільша різниця між гадяцькими постулатами [і] ухваленим сеймом договором є в тім, що сейм не згодився на віддання автономічній Україні західних земель Руси» [3, с. 34]. Польща не хотіла погоджуватися на це, оскільки була ще сильна, а козацтво було ще слабе, щоб здобути ці землі – говорить автор.

Окремо потрібно зупинитися на вивченні статей угоди про роль церкви в суспільстві, як вона трактувалася по–новому в Гадяцькому трактаті. Василь Герасимчук вважає, що уніатська церква може бути ліквідована, оскільки вона не суперечить католицькому і православному віросповіданню, що це питання потрібно розв'язати толерантно з урахуванням інтересів греко католиків і православних. Практично у всіх працях велика увага приділяється кільком моментам: територіальним і церковним справам. Дослідники вважали, що польська сторона спочатку погоджувалася на приєднання до України низки

територій (Волинського, Подільського воєводств та ін.), де проживали етнічні українці та ліквідації унії. Як вважає Б. Грінченко, що текст початкової угоди до нас не дійшов [9, с. 64], а в текстах двох варіантів із Бібліотеки Чарторийських, як і тих статей, що були прийняті на квітневому вальному 1659 р. сеймі зовсім по іншому трактуються ці важливі політичні питання – територія, яка мала відійти до Української держави обмежувалася Чернігівським, Київським і Брацлавським воєводствами і залишалася уніатська церква, долю якої мала визначити спеціальна комісія, яка так і ніколи не скликала. В. Вовк–Карачевський так оцінює результати всіх подій – «варшавський сейм показав, яким нетривким був союз з Польщею і як не щиро йшла вона на цей союз, не будучи іншим шляхом приєднати Україну» [5, с. 46].

Важливим питанням історіографічного осмислення є ставлення різних прошарків суспільства у першу чергу козацтва і особливо його верхівки. В цьому питанні єдності немає, оскільки вчені, використовуючи інколи різні документальні матеріали, своє бачення трактують його однобічно – від антагоністичного несприйняття до лояльного схвалення. Багато нарікань, наголошує Микола Стадник викликали статі про унію. Особливо непоследовна позиція польської сторони. Погодившись на знищення «загальної» унії частина верхів навіть після схвалення сеймом стала вимагати від С. Беневського їхати до Чигирини й вносити зміни в текст угоди [14, с. 6, 11].

Низка історіографічних аспектів, пов'язаних з результатами втілення угоди чекають на добротне, комплексне вивчення. Неможливо без урахування всіх основоположних джерел і літератури висвітлити ставлення дрібної шляхти Волині й Поділля і особливо лівобережної, яка була відірвана від впливу формування світоглядних основ правобережної, зокрема його польського бачення. Так, Степан Мішко заявляє, що «Договір ніколи не був реалізований і не увійшов в дію. Причиною цього була опозиція польської шляхти проти признання автономних прав України...» [21, с. 34]. Це так. Але були не менш важливі протидії з боку опозиційно налаштованого козацького старшинського прошарку взагалі політиці Івана Виговського, яку підтримувала спочатку Москва. Потрібно враховувати й інтереси збагатілого прошарку козацтва, яке зайняло панівні висоти при Б. Хмельницькому. Вони, як і шляхта завжди боялася втратити надбане, а польський панівний прошарок, який був витіснений з українських земель не полишав мрії повернути «своє, кровне», але втрачене в результаті соціальних потрясінь середини ХVII ст. Необхідно враховувати і вплив радянської історичної науки, яка зневажливо ставилася до цієї події, розглядаючи її як національну зраду інтересів братньої Москви.

Висновки. Таким чином, в статті проведена характеристика літератури в якій аналізувалася історія розробки, впровадженню Гадяцької угоди 1658 р., її впливу на зміни в соціально–політичному житті українського суспільства у першу чергу

вивершенню змін в соціумі, що виразилося в тимчасовій зміні стосунків Речі Посполитої й Українською козацькою державою, розумінні цих змін в середовищі польських політичних верхів і відсутності єднання в середовищі українського суспільства. Дано авторське бачення розвитку історіографії проблеми, напрямків майбутнього висвітлення, зроблена спроба визначити хронологію дослідження. Необхідно продовжити виявлення праць з цієї проблеми в київських бібліотеках, особливо опублікованих наприкінці ХІХ – 30-х років ХХ ст. Багато їх ще не відомо. Можливо вони є у фондах Львівських книгозбірень. Відшукавши їх, ми тільки тоді можемо написати комплексне дослідження, присвячене українській історіографії Гадяцького трактату.

Список використаних джерел

1. Апанович, ОМ., 1999. 'Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі', Київ: *Либідь*. 288 с.
2. Бобятинський, К., 2008. 'Гадяцька унія в польській історіографії', Сохань, П., Брехуненко В. (Eds) *Гадяцька унія 1658 року*, Київ, с.306–349.
3. Будзиновський, В., 1907. 'Гадяцькі постулати і гетьман Виговський', Львів: *В друкарні Народової*, 69 с.
4. Бушин, МІ., 2018. 'Історія та культура України', Микола Бушин, Олександр Бут, Олександр Гуржій, Сергій Ховрич (Eds), Черкаси, 1158 с.
5. Волк–Карачевський, В., 1899. 'Борьба Польши с казачеством во второй половине XVII и начале XVIII века', Київ: *Тип. Ун-та св. Владимира*, 361 с.
6. Герасимчук, В., 1904. 'Виговський і Юрій Хмельницький. Записки Наукового Товариства імені Т. Шевченка', Львів, Т.59, с.1–40; Т.60, с.41–70.
7. Герасимчук, В., 1909. 'Виговщина і Гадяцький трактат. Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка', Львів, Т.87, с.3–34; Т.88, с.23–40; Т.89, с.46–71.
8. Горобець, В., 1999. 'Гадяцька угода 1658 року в контексті міжнародних відносин', *Київська старовина*, №1, с.46–60.
9. Грінченко, Б., 1909. 'Іван Виговський, його життя й діла', Київ: *Вид. Вік*, 112 с.
10. Грушевський, М., 1898. 'Хмельницький і Хмельницщина. Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка', Львів, Т.23, с.1–30.
11. Грушевський, М., 1998. 'Історія України–Руси', Київ: *Наукова думка*.
12. Дорошенко, Д., 1985. 'Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя і політичної діяльності', Нью–Йорк: *Вільна Академія наук США*, 712 с.
13. Зазуляк, Ю., 1994. 'Василь Герасимчук – дослідник української козащини', Герасимчук В. *Матеріали до історії козащини XVII віку*, Львів: *Львівські іст. праці*, с.107–119.
14. 'Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка', 1909. Львів, Т.89, с.82–90.
15. Крикун, М., 2006. 'Між війною і радою. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII століття', Київ: *Критика*, 471 с.
16. Липинський, В., 1991. 'Твори. Т. 3. Україна на переломі. 1657–1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII столітті', Філадельфія, 346 с.
17. Липинський, В., 1997. 'Україна на переломі. 1657–1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII столітті', Київ: *Дніпро*, 320 с.
18. Масненко, В., 2008. '«ABY MIŁOSCZOBOPŁNA KRZEWIWASIE...» (350–lecie Unii Hadziackiej (1658–2008))', Warszawa, 342 s.
19. Мищик, Ю., 2004. 'Гетьман Іван Виговський', Київ: *Вид. дім КМ Академія*.
20. Мищик, Ю., 2010. 'Іван Виговський', Харків: *Фоліо*, 120 с.
21. Мішко, С., 1959. 'Гадяцький договір', Детройт: Мішко, С., 1959. *Гадяцький договір. Вільна Україна*, 23, с.34–48.
22. Наріжний, С., 1930. 'Гадяцька умова в світлі української історіографії', Науковий ювілейний збірник Українського університету в Празі, присвячений проф., др. Т. Г. Масарикові, Прага, Ч.2, с.124–139.
23. Плохий, С., 2009. 'Гадяч 1658: творення міфу. Гадяцька унія 1658 року: контро версії минулого і сучасність', Полтава: *ПОІППО*, с.5–22.
24. Сохань, П. (Ed.), 2008. 'Гадяцька унія 1658 року', Київ: *Ін-т української археографії*, 342 с.
25. Стадник, М., 1910–1911. 'Гадяцька унія', *Записки Українського Наукового товариства в Києві*, Кн.VII, с.65–85; Кн.VIII, с.5–39.
26. Стадник, М., 1911. 'Гадяцька унія (Додатки)', *Записки Українського наукового товариства в Києві*, Кн.VIII, с. 30–39.
27. Чухліб, Т., 1995. 'Соратники Б. Хмельницького. Військово–політична діяльність Євстафія Гоголя (1648–1679). Доба Богдана Хмельницького', Київ, с.142–158.
28. Чухліб, Т., 2008. 'Гадяч 1658 року та ідея його відновлення в українсько–польських стосунках (1660– ті – початок 1680–х рр.)', Київ: *Ін-т історії України НАНУ*, 86 с.
29. 'W imie panskie amen', переклад В. Шевчук. Гадяцький трактат. [online] Доступно: mowahist.org.ua/wiki/Гадяцький_трактат_текст

References

1. Apanovych, OM., 1999. 'Het'many Ukrayiny i koshovi otamany Zaporoz'koyi Sichi (Hetmans of Ukraine and Koshiv atamans of Zaporozhye Sich)', Kyiv: *Lybid'*, 288 s.
2. Bobyatyns'kyi, K., 2008. 'Hadyats'ka uniya v pol's'kiy istoriografii (Gadyach Union in Polish Historiography)', Sokhan', P., Brekhunenko V. (Eds) *Hadyats'ka uniya 1658 roku*, Kyiv, s.306–349.
3. Budzynovs'kyi, V., 1907. 'Hadyats'ki postulyaty i het'man Vyhovs'kyi (Gadyatsky postulate and Hetman Vyhovsky)', L'viv: *V drukarni Narodovoyi*, 69 s.
4. Bushyn, MI., 2018. 'Istoriya ta kul'tura Ukrayiny (History and culture of Ukraine)', Mykola Bushyn, Oleksandr But, Oleksandr Hurzhii, Serhii Khovrych (Eds), Cherkasy, 1158 s.
5. Volk–Karachevskyy, V., 1899. 'Bor'ba Pol'shyskazachestvom vo vtoroy polovynе XVII y nachale XVIII veka (The struggle of Poland against the Cossacks in the second half of the XVIII and early XVIII centuries)', Kyiv: *Typ. Un-ta sv. Vladymyra*, 361 s.
6. Herasymchuk, V., 1904. 'Vyhovs'kyi y Yuri Khmel'nyts'kyi (Vyhovsky and Yuri Khmelnytsky)', *Zapysky Naukovoho Tovarystva imeni T. Shevchenka*, L'viv, T.59, s.1–40; T.60, s.41–70.
7. Herasymchuk, V., 1909. 'Vyhovshchyna i Hadyats'kyi traktat (Vyhovsky and Gadjacki treatise)', *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Tarasa Shevchenka*, L'viv, T.87, s.3–34; T.88, s.23–40; T.89, s.46–71.
8. Horobets', V., 1999. 'Hadyats'ka uhoda 1658 roku v konteksti mizhnarodnykh vidnosyn (Gadjacki agreement of 1658 in the context of international relations)', *Kyivivs'ka starovyna*, №1, s.46–60.
9. Hrinchenko, B., 1909. 'Ivan Vyhovs'kyi, yoho zhyttya y dila (Ivan Vyhovsky, his life and affairs)', Kyiv: *Vyd. Vik*, 112 s.
10. Hrushevs'kyi, M., 1898. 'Khmel'nyts'kyi y Khmel'nyshchyna (Khmelnitsky and Khmelnytsky)', *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Tarasa Shevchenka*, L'viv, T.23, s.1–30.
11. Hrushevs'kyi, M., 1998. 'Istoriya Ukrayiny–Rusy (History of Ukraine–Rus)', Kyiv: *Naukova dumka*.
12. Doroshenko, D., 1985. 'Het'man Petro Doroshenko. Ohlyad yoho zhyttya i politychnoyi diyal'nosti (Hetman Petro Doroshenko. Review of his life and political activity)', N'yu–York: *Vil'na Akademiya nauk SSHA*, 712 s.
13. Zazulyak, Yu., 1994. 'Vasyl' Harasymchuk – doslidnyk ukrayins'koyi kozachchyny (Vasyl Harasymchuk is a researcher of the Ukrainian Cossacks)', Harasymchuk V. *Materialy do istoriyi kozachchyny XVII viku*, L'viv: *L'vivs'ki ist. pratsi*, s.107–119.
14. 'Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Tarasa Shevchenka', 1909, L'viv, T.89, s.82–90.
15. Krykun, M., 2006. 'Mizh viynoyu i radoyu. Kozatstvo Pravoberezhnoyi Ukrayiny v druhiy polovyni XVII – na pochatku XVIII stolittya (Between the war and the council. Cossacks of Right–Bank Ukraine in the second half of the seventeenth century – at the beginning of the eighteenth century)', Kyiv: *Krytyka*, 471 s.

16. Lypyns'kyy, V., 1991. 'Tvory. T.3. Ukrayina na perelomi. 1657–1659. Zamitky do istoriyi ukrayins'koho derzhavnoho budivnytstva v XVII stolittyu (Writings. T.3. Ukraine at the turn. 1657–1659. Notes on the history of Ukrainian state-building in the 17th century)', Filadel'fiya, 346 s.

17. Lypyns'kyy, V., 1997. 'Ukrayina na perelomi. 1657–1659. Zamitky do istoriyi ukrayins'koho derzhavnoho budivnytstva v XVII stolittyu (Ukraine at the turning point. 1657–1659. Notes on the history of Ukrainian state-building in the 17th century)', Kyiv: Dnipro, 320 s.

18. Masnenko, V., 2008. '«ABY MILOSCZOBOPLNA KRZEWIWASIE...» (350–lecie Unii Hadziackiej (1658–2008))', Warszawa, 342 s.

19. Mytsyk, Yu., 2004. 'Het'man Ivan Vyhovs'kyy (Hetman Ivan Vyhovsky)', Kyiv: *Yyd. dim KM Akademiya*.

20. Mytsyk, Yu., 2010. 'Ivan Vyhovs'kyy (Ivan Vyhovsky)', Kharkiv: *Folio*, 120 s.

21. Mishko, S., 1959. 'Hadyats'kyy dohovir (Hadiach contract)', Detroit; Mishko, S., 1959. *Hadyats'kyy dohovir. Vil'na Ukrayina*, 23. s.34–48.

22. Narizhnyy, S., 1930. 'Hadyats'ka umova v svitli ukrayins'koyi istoriografii (Gadjack condition in the light of Ukrainian historiography)', Naukovyy yuvileynyy zbirnyk Ukrayins'koho universytetu v Prazi, prysvyachenny prof., dr. T. H. Masarykovi, Praha, Ch.2, s.124–139.

23. Plokhyy, S., 2009. 'Hadyach 1658: tvorennya mifu. Hadyats'ka uniya 1658 roku: kontro versiyi mynuloho i suchasnist' (Gadyach 1658: Creation of the myth. Hadiach Union of 1658: Controlling the Version of the Past and Present)', Poltava: *POIPPO*, s.5–22.

24. Sokhan', P. (Ed.), 2008. 'Hadyats'ka uniya 1658 roku (Hadiach Union of 1658)', Kyiv: *In-t ukrayins'koyi arkhheografii*, 342 s.

25. Stadnyk, M., 1910–1911. 'Hadyats'ka uniya (Hadiach Union)', *Zapysky Ukrayins'koho Naukovoho tovarystva v Kyjevi*, Kn.VII, s.65–85; Kn.VIII, s.5–39.

26. Stadnyk, M., 1911. 'Hadyats'ka uniya (Dodatky) (Hadiach Union)', *Zapysky Ukrayins'koho naukovoho tovarystva v Kyjevi*, Kn.VIII. s.30–39.

27. Chukhlib, T., 1995. 'Soratnyky B. Khmel'nyts'koho. Viys'kovo-politychna diyal'nist' Yevstafiya Hoholya (1648–1679). Doba Bohdana Khmel'nyts'koho (Comrades B. Khmelnitsky. Military-political activity of Eustache Gogol (1648–1679). Bogdan Khmelnitsky's Day)', Kyiv, s.142–158.

28. Chukhlib, T., 2008. 'Hadyach 1658 roku ta ideya yoho vidnovlennya v ukrayins'ko-pol's'kykh stosunkakh (1660– ti – pochatok 1680–kh rr.) (Gadyach in 1658 and the idea of its restoration in Ukrainian-Polish relations (1660s – 1680s))', Kyiv: *In-t istoriyi Ukrayiny NANU*, 86 s.

29. 'W imie panskie amen', pereklad V. Shevchuk. Hadyats'kyy traktat. [online] Dostupno: mowahist.ory.orq.ua/wiki/Hadyats'kyy_traktat_tekst

* * *